

TERMÉSZETRAJZ.

KÉSZITETTE

HANÁK KER. JÁNOS.

AZ

EMLŐSÖK ÉS MADARAK

KÉPES TERMÉSZETRAJZA

VAGYIS

AZOKNAK TERMÉSZETHŰ KÉPEKKEL ELLÁTOTT

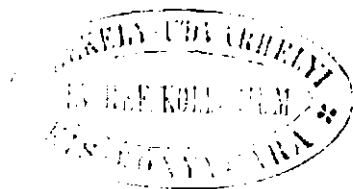
RENDSZERES LEÍRÁSA.

MAGÁN ÉS NYILVÁNOS OKTATÁSRA

KÉSZITETTE

HANÁK KER. JÁNOS,

KÉGYES RENDI TANÁR, S A KIR. M. TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT RENDES TAGJA.

PESTEN,

HARTLEBEN KONRÁD ADOLF TULAJDONA.

1853.

H E T E D I K.

A Vastagbőrűek rendje.

A legnagyobb szárazföldi állatokat foglalja magában; otromba testök durva vastag bőrrel fődött, s jobbára gyér szőrrel mezelt. Lábaik többnyire vaskosak, összenőtt újakat egészen mancs (ungula) borítja, s minthogy kulcsesontjuk hiányzik, lábaikat, mint az előbbi rendűek fogódzásra soha sem használhatják. Fogaik nagyon egyenetlenek, s a szemfogak némelyeknél hosszú agyarakká fajulván a szájból kiállanak. Szőrrel mezelt, s nyílt szemű fiakat szülnek, mellyek anyjukat azonnal követhetik. Élelmöket majdnem kizárólag a növényországból veszik. Három családra oszthatók, ezek az *ormányosak*, *barmok*, és *merőkörműiek családja*.

A) Az Ormányosak családja.

Proboscidea.

E család állatai igen hosszúra nyúlt ormánnyal birnak, melly egy saját idomú toldalékban végződik, az orrlyukak az ormány végén láthatók. Mindenik lábukon öt majd egészen összenőtt újok vagyon, mellyek a vázban teljesen megkülönböztethetők, de a lábat borító kérges bőrtől annyira befödvek, hogy csak a körmök által tetszenek ki; szemfogaik hiányzanak, s állközi csontjuk két kiálló agyarral fegyverzett. Az élő állatok között egy nemök ismeretes, a többieknek csak kővé vált maradványai találatnak.

I. Elefánt Fd. Elephas Linn.

Az elefánt legnagyobb szárazföldi állat, roppant testét durva vastag bőr földi, melly gyér szőrrel mezelt, s igen érzékenynek mutatkozik; orra felső ajkával együtt hosszú ormánnyá idomult, melly neki fontos szolgálatot tesz. Ormányát (mellyet Pethe *szuszorának* nevez) kénye szerint mozgathatja, egy ölnyre kinyújthatja, két lábnyira összehuzhatja, s különféle tárgyak megfogására kéz gyanánt használhatja; zápfogai egyenesen álló csontlemezekből alkotvák, s valami kérges állomány által egyesítvék, ezeket hétszer, vagy nyolcszor cseréli föl, s minthogy az első a mennyire elväsik az utána jövőtől annyira előre tolatik, az elefántnak egyszerre majd négy, majd nyolc zápfoga vagyon, az elsők kevés lemezekből állanak, a következőknél a lemezek száma szaporodik; agyarai szájából hosszan kinyúlnak, feje nagy, fülei szélesek, szemei kicsinyek, lábai vaskosak, farka bojtos végü, két faja ismeretes.

1. Az indiai Elefánt va.

Elephas indicus.

Fl. Bt. Der asiatische Elephant.

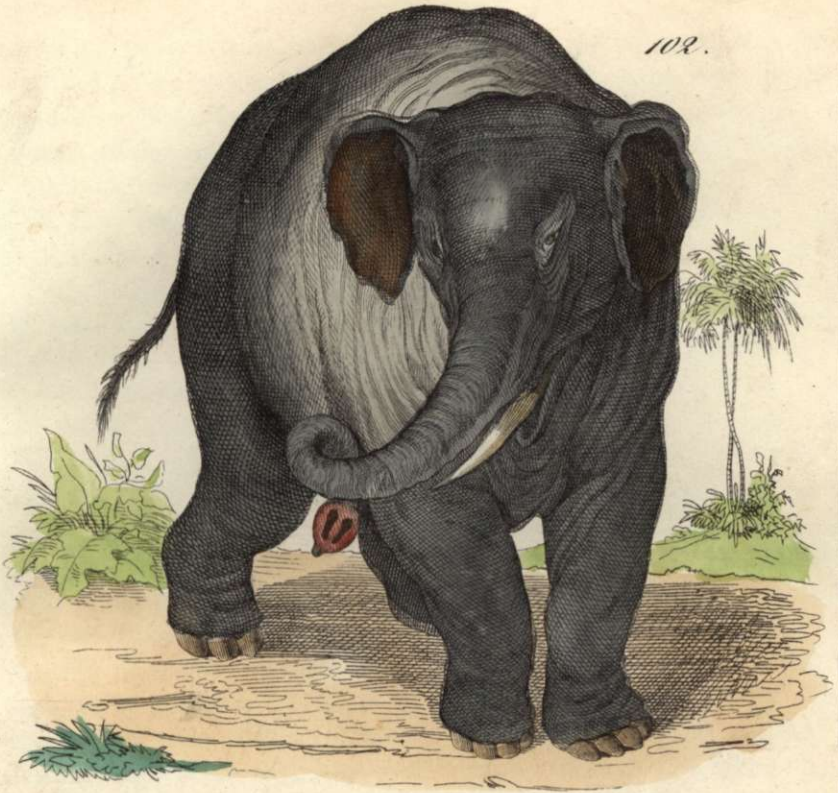
Feje hosszudab, homloka homoru, zápfogainak koronája haboru háránt szalagokkal lecsüngő fülei kisebbek, mint a következő fajnál, előlábain öt, utóin négy köröm látszik; színe barnás szürke, de vagyon vörhenyes, sőt fehér változata is. Hossza 15. magassága 8—10. lábnyi, de vad állapotban 15—16. lábnyi magasságuak is találtnak, sulya 70—80. mázsa, **102. ábra. (Az ábrák magyarázatában hibásan áll afrikai elefánt.)**

Hazája Keletindia, és a szomszéd szigetek, hol a rengeteg erdőben a vizek közelében öregebb himek vezérlete alatt csordánként legel, s egyedül növénynyel él, fűvet, dudvát, és lombot eszik, a magasabb gallyakat ormányával töri le, az izletes gyökereket agyaraival ássa ki, a gyümölcsöt, és édes növényeket, különösen pedig a rizst, cukornádat, és kukoricát nagyon kedveli, s a rizs földeken, és cukornád ültetvényekben nem csekély kárt okoz. A nőstény, mellynek agyari rövidebbek, 20—21. hónapig terhes, borja születésekor félőlnyi magasságú, szájával szopik, s ormányával anyja tőgyét szorítja, szopása két évig tart, első agyari 12—13. éves korában hullanak ki, mintegy 18—20. évig nő, s életkora 200. esztendőre terjed.

A legrégebb időktől ismeretes szelid csöndes természetű állat; melly jó bánasmóddal annyira szelidíthető, hogy vezetője kénye szerint kormányozhatja, s a gyermek is játszhatik vele: azonban ha fölingerlik dühös; és bosszuálló, s nem egy szomorú példa bizonyítja, hogy saját vezetőjét is agyon tiporta. Okosságáról, és eszélyességéről igen sokat beszélnek, s jöllehet e beszélyek az állat sajátosságait kissé nagyítva terjesztik elő, annyi mindazáltal bizonyos, hogy az elefánt egy a legtanulékonyabb állatok közül, melly néha az értelmességnek némi jeleit adja, például ha hidra kell lépnie, előbb kipuhatólja, valljon testének terhét megtartja-e; urának szavát ismeri, beszédét érti, intéseire figyelmez, jőtevője iránt háladatos, löbb bohóságot megtanul, sőt már szinpadon is föllépett. Roppant otromba termete mellett hámulatos ügyességel bir, gyors mozdulatokat, s helyes fogásokat tesz, mellyekben csodálatos alkatu ormánya, vagyis szuszorája különös szolgálatára vagyon. Ez a lélekzés, szaglás, és tapintás műszere, mellyet ő az apróbb tárgyak megfogására kézgyanánt oly ügyesen használ, hogy azzal a virágokat leszagatja, a csomót földolja, a pénzdarábokat sőt a gömböstüt is fölemeli, ezzel viszi szájába eledelét, ezzel ragadja meg ellenét, ezzel védi magát a rovarok csipése ellen, ha ezek nagyon háborgatják fagallyal tör, vagy szalmát fog ormányába, azzal legyezi magát, vagy pedig porral hinti be hátát, hogy a kellemetlen vendégeket elűzhesse.

Az elefánt megszeliidítve ereje, és tanulékonyága által az emberi nemre kimondhatatlan hasznu, a fogságban szénával, burgonyával, rizszel, és kenyérral táplálják, minden napra 100. font rizst számlálván, tartása nem csekély költségbe kerül, egy a fogságban naponként 1. mázsa szénát, és tizenyolc font kenyeret emésztett föl. A vizet annyira kedveli, hogy napjában 30. csöbörrel is megiszik; uszni igen jól tud, fürödni nagyon szeret, s a hőség és rovarok ellen gyakran a vízben keres menedéket. A szesz

102.

103.

italok iránt különös szeretettel viseltetik, s vezetője ha arakot, (rizsból készített szesz-ital) bort, vagy égettort ígér neki, mindenre reá veheti, de aztán ígérletét teljesítse, különben fölbőszül ellene. Az egértől annyira irtózik, hogy mihelyt látja egész teste remeg, alkalmasint, mivel ezen állatka szuszorájába szokott bújni, honnan csak nagy bajjal tuszkolhatja ki; azért midőn alszik ormánya hegyét oly erősen szorítja a földhöz, hogy nyílását egészen elzárja. Hajdan az elefántot a háborukban használták, hátára fatornyot állítottak, melyből mintegy harminc vitéz nyilazott az ellenségre. Nagy Sándor táborában 400—500. elefánt találtatott, a romai császárok csak mintegy 100—200-at használtak, később némely keleti fejedelmek ezrenként vezették a' hadba; azonban a lópor föltalálása e szolgálatot nagy részt fölöslegessé tette. Jelenleg teherhordásra legcélszerűebben alkalmazható, mert ereje rendkívüli, ugyanis 30—40. mázsát elbir, menése gyors, lépése oly biztos, hogy a' legügyenettelenebb uton sem ingadoz, s mindent nagy vigyázattal, s mintegy meggondolva végez. Hogy az emberek kényelmesebben utazhassanak hátán, székeket alkalmaznak reá, de a vezető, vagy *hajtó* mindenkor nyakán ül, 's onnan kormányozza. Az elefánt husa a marhahúshoz hasonló, agyari, melyek hossza egy ölnyi, súlya egyenként mintegy 160. font, az ugy nevezett elefánt teemet, elefántesontot, vagy *flucsontot* adják, melyet különféle műkészítményekre használnak.

Mint hogy az elefánt fogságban nem tenyész, mindig a vadon tenyészők közül kell fogni, és megszelídíteni. E fogás a különféle tartományokban különböző módon történik, mellynél a megszelídített nőtények nem utolsó szerepet játszanak. Már Aristoteles említi, hogy a vad elefántokat szelidek által csalogatják kelepchébe, ezen mód jelenleg is igen célirányosan használtatik: Egy vezető köpenynyel, s kötelekkel ellátva estvefelé két szelí nőtényt a legelőre vezet, hol a kanok magányosan csatangolnak; a nőtények mihelyt a himet észre vették azonnal hozzá közelednek, a vezető azonban köpenybe burkolva leskelődik. A csábítók hizelegve simúlnak a vadhoz, nyakát ormányaikkal tapogatják végre egészen átkúcsolják annyira, hogy ez magáról is megfedkezik, ekkor a vezető oda lopódzik, az elefánt lábaira hurkot vet, s a köteleket a fához, vagy más tárgyhoz erősíti. Az utólábakra vetett hurok belül hegyes szeggekkel van ellátva, melyek, mihelyt a fogoly lábait rángatja, fájdalmas szurást okoznak, azért veszteg marad, s helyzetét búsan vizsgálja, melyben első nap sem ételt, sem italt nem kap. A csábítók másnap meglátogatják a szerencsétlent, ormányaikkal simogatják, eledeléből esznek, mire ő is szelidebbnek mutatkozik, és eszik, azonban csak később bocsátják szabadon.

Ha több állatot akarnak egyszerre kézre keríteni, a fogásnak más módját használják, egy bizonyos helyet mély sánccal, és erős kerítéssel körülvesznek, a hozzá vezető utat füvel, főleg pedig cukornáddal behintik, aztán mintegy ezerezen fölfegyverkezve a vidéket bekerítik, az elefánt csordát megpillantván lövöldözéssel, és lármával ijesztgetik, s lassan a kerítés kapuja felé hajtják. Több nap telik belé mig a behajtás sikerül, ekkor a kaput erősen bezárják, s néhány nap múlva az éhség, és szomjúság által ellankadt állatokat vagy megölik, vagy elevenen vezetik haza tanításra. Néhol verembe is fogják, de ez céliránytalan, mivel esés közben könnyen megsérülhet.

2. Az afrikai Elefánt vd.

Elephas africanus.

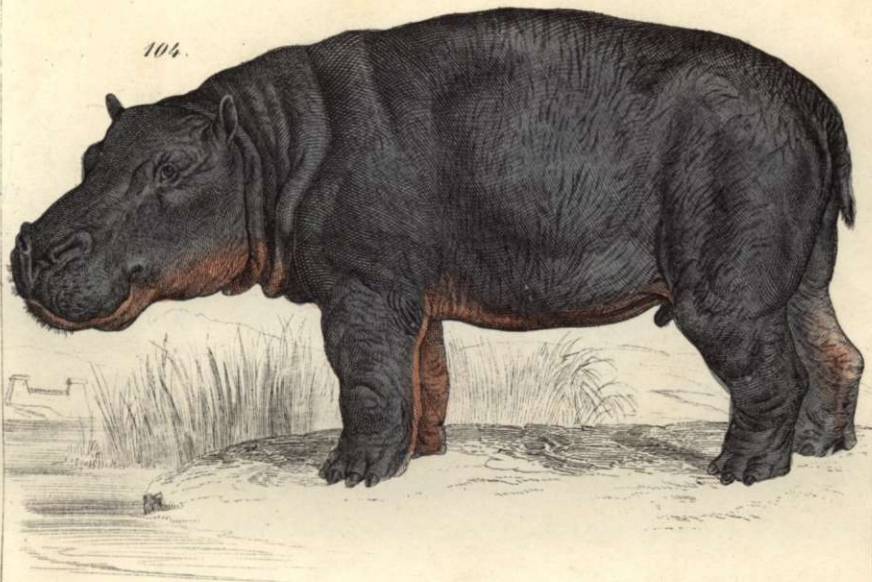
Der afrikanische Elefant.

Feje gömbörű, homloka domboru, fülei igen nagyok, lecsüngők, záplagai ferde négyszögeket mutatnak, utólábain csak három köröm látható, színe sötétbarna, magassága 8.—10. lábnyi.

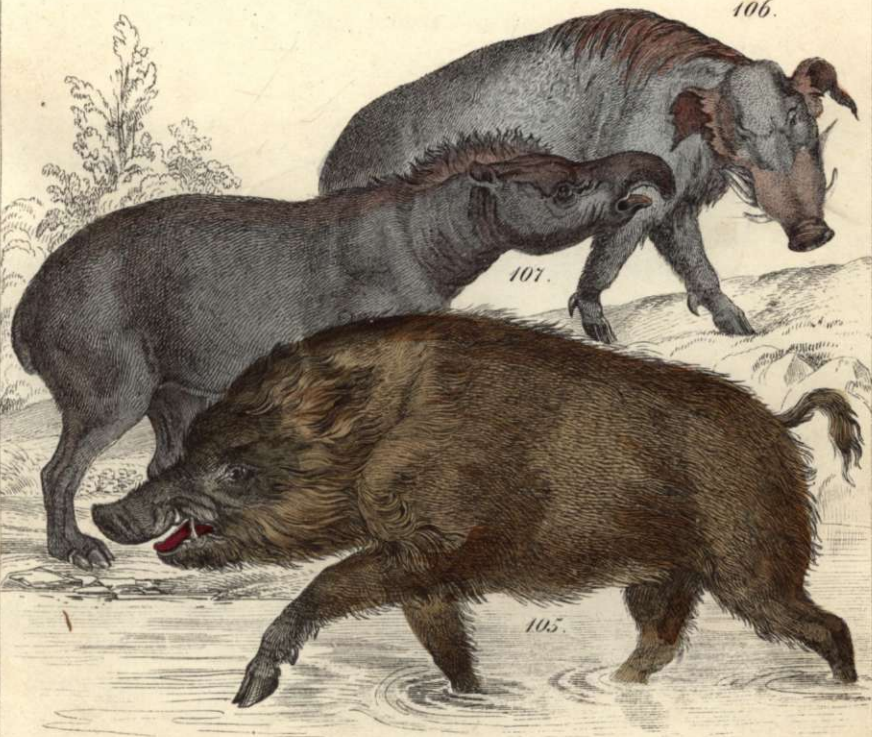
Hora Afrika Senegaltól a jöremény fokig, hol csordánként él, s növénynyel táplálkozik. Kisebb, gyöngébb, és vadabb mint az indiai, s talán ez az oka, hogy szelidítve sehol sem tartatik; jóllehet némellyek azt állítják, hogy a karthagóiak megszelidítve ezen fajt használták. Agyarai hosszabbak mint az előbbi fajnál, s mind a két ivarnál egyenlők, rendszeren 7—8. lábnyira nyúlnak, s egyenként 200. fontot nyomnak. Azonban Velenczében egy 14. lábnyi hosszú, s Amsterdámban egy 3 $\frac{1}{2}$ mázsás találtatik. Ezen agyarak adják a valódi elefánt-, vagy filcsontot, melly sokkal tömöttebb, és finomabb, mint az indiai elefánté. Az állatot leginkább agyari, és húsa végett vadásszák, vadászata igen veszélyes, mert vadabb, és dühösebb, mint az előbbi; a Hottentották mérgezett nyilakkal lövik, a Busmannok mély gödrökbe fogják.

A két faj rövid megismertetése után említést kell tennünk még egy harmadikról is, melly többé nem él, de a mint a föld keblében talált csontmaradványok mutatják hajdan a földgömb nagyobb részén tenyészett, ez az *ős elefánt* (*Elephas primigerius*, das Mammuth) mellynek csontjai az áradmányban mindenütt találtatnak. Sőt nem csak csontjaira akadtak, mellyekből egész vázát összerakhatni, hanem sükerült egy példányt fölfödözni, melly még hússal, és bőrrel is elvala látva. A tunguzok főnöke *Schumachof* 1799ben Sziberiában a Léna torkolatánál a jég között egy ropant idomtalan tömeget vett észre, mellyet messzéről megkülönböztetnie nem lehetett; a következő nyáron a tömegben egy óriás állatnak testére ismert, melly évezredek óta hevert a jég alatt. Azonban csak 1804ben férhetett hozzá, midőn az állat körül a jég egészen fölolvadt, s az a parthoz közelebb egy homok zátonyra dőlt, a tunguz mind a két agyarát elvágta, és ötven Rubelen eladta, a testet pedig a medvéknek, falókoknak, farkasoknak hagyta eledelül, mellyek annyira kaptak e zsákmányon, hogy midőn két év múlva *Adams* természetbuvár az állat megvizsgálása végett oda utaznék, a testet a hústól nagy részt megfosztva találta. Csontváza egy előlábát kivéve egészen ép, és összefüggő vala, szemtekéje még látszék, agyveleje összeszáradt, egyik füle épen maradt, s egy csomó sörteféle szőrrel birt; bőre rendkívül vastag, és olly nehéz volt, hogy tíz ember alig vihette; nyakát igen hosszú sörény fődé, s a homokban mintegy 30. fontnyi szórt szedtek össze. Csontváza a pétervári muzeumban áll, mellynek hossza 16 láb, és 4 hüvelyk, magassága 9. láb, és 4. hüvelyk. Testét sűrű durva gyapju féle szőr fődé, melly közé kemény sörte szálak vegyültek, nyakát hosszú sörény borítá, melly mez arra mutat, hogy ezen állat a hidegebb vidékeken is lakhatott.

104.

106.

107.

105.

B) | A Barmok Családa.

Bruta.

A szorosabb értelemben vett vastagbőrűeket foglalja magában, mellyek lábaikon négy, három vagy két ujjal birnak, arcorruk vagy egészen tompa, vagy csak rövid ormányba végződik.

II. Vizló. Fd. Hippopotamus. Linn.

A vizló teste majd nem hengerded, feje iszonyu, mindenütt hat záp, és négy metszőfoggal; szemfogai közül a fölsők egyenesek, az alsók görbék, és olly nagyok, hogy agyaraknak nevezhetők, szemei aprók, lábai vaskosak, rövidek, mindeniken négy ujjal, mellyek majd nem egyenlő mancsba végződnek, farka igen kicsiny. Csak egy fajta vagyon.

A kétölti Vizló Fd.

Hippopotamus amphibius.

(Das Nilpferd, Flusspferd.

Termete idomtalan, nagy részt kopasz vastag bőre sötétbarna színü, potroha majd a földet éri, hossza 10—12, magassága 6—7 lábnyi, súlya 35. mázsa **104.**
ábra.

A legrégebb időktől ismeretes barom, melly hajdan Egyiptomban is tenyésztet, jelenleg közép, és déli Afrikában a folyamok, és tavak körött seregenként tanyáz, nappal a posványokban a hinár között lebzsel, éjjel a cukornád, és rizsföldeket, a' réteket és mezőket pusztítja. A benlakók ültetvényeiktől dobbal, lármával, és tüzeléssel riasztják vissza. Élte nagy részét a vízben tölti, úszni, és bukni igen jól tud, s ott sokkal merészebb mint a szárazon; hangja majd a bógéshez, majd a nyerítéshez hasonlít. Lóni igen nehéz, mert a golyó vastag bőrét nem igen járja át, s a lövés csak ugy sükeres ha orrán által irányozzák agyának, azért leginkább szigonyozzák: a szigony nyelére köteleket hurkolnak, mellynek végére egy könnyü tuskót kötnek, hogy midón a szigonyozott állat a víz alá bukik, ez fönuszkáljon, s annak hollétét kimutassa. Sokszor négy, öt szigonyt is vetnek egyre, mig végre erős lándzsával agyon ütik. Egy vizló annyi húst ad, mint négy, vagy öt ökör, melly, főleg ha fiatal, igen izletes, nyelvét, és lábait csemege gyanánt eszik, zsírtját legtöbbre becsülik, melly egy fölnoított állatnál 8—10. mázsára megy, s kiolvasztva olaj, és vaj helyett használható. Bőréből korbácsot, sétabotot, vértet, paizst gyártanak; agyaraiból, mellyek az elefántéihoz hasonlók, minthogy soha meg nem sárgulnak, a legszebb álfogakat készílik.

III. Disznó Fd. *Sus* Linn.

A disznó feje idomtalan, arcorra hosszú, vége csonka, mozgatható s a turásra alkalmas, mindenik lábán két nagy közép úja van erős mancsal fegyverkezve, két oldal-úja sokkal rövidebb, zápfoga 24—28 szemfogai agyarakká hosszabodván a szájból kimerednek, s fölfelé görbülnek, több faja ismeretes.

1. A sörtés Disznó Fd.

Sus Scrofa.

Das Schwein.

Vad, és szelid állapotban találhatik. A *vad*, mely a szelidnek törzsök apja, nagyobb, erősebb, arcorra hosszabb, fülei rövidebbek, szárai izmosabbak, háromszögű agyarai hosszabban kiállók. Teste zömök, hátát sörte borítja, színe szennyesbarna, farka kicsiny, fölkkunorodott. **105 ábra.**

A vaddisznó egész Európában honos, de az éjszaki részekig nem terjed, Svéd-, és Angolországban egészen hiányzik, a két testvérhon erdős vidékein bőven tenyészik. Leginkább a tölgyes-, és bükkesekben a mocsárok közelében tartozkodik, tanyája a sűrű bozótban, vagy fa tövénél vagyon, hol gödröt túr magának, s vackát gyakorta gazzal, s mohával béleli ki, néha többen egyesülnek, s egy kattan idomu gödröt ásnak, melyben, fejüket a középpont felé irányozván, összebújnak, nappal többnyire az alomban hevernek, vagy a posványban felrengenek, s estvefelé mennek makkolni. Valódi eledelök tölgy- és bükk makk, azon kívül, mogyoró, erdei gyümölcs, gömbe (Trüffel) csigák, rovarok, és azok bábjai, továbbá mindenféle vetemény, és gyökér, mellyek keresése végett a mezón, és réteken túrásaik által nagy pusztítást tesznek. Télelőben görgenek (párzanak, rühetnek) s ekkor a kan igen dühös, és veszélyes, az emse vagy koca négy hó mulva 4—8 sőt néha 12 malacot vet, s azokat hal pár emlőjén két hónapig szoptatja. A malacok, mellyek hosszant fekete, és fehér sávokkal csikoltak öt, hat évig nőnek, éltek 20—25 évre terjed. Egy főnőtt kan hossza 4—5 magassága 2½--3 lábnyi, súlya 2—4 mázsa. Husát sokkal egészségesebbnek tartják, mint a szelidét, s főleg azért vadászszák; vadászata veszélyes, mert dühösen rohan ellenére; s éles agyarával nem egy vadász ebnek ontotta már belét, s nem egy vadászt fosztott meg életétől. Erős bőrét bőrszakra, takarókra, szijakra, könyvkötésre, és pergamenre, agyarait simításra használják; sörtéjéből kefét, söprőt, és pamacsot készítenek.

A *Szelid disznó* a vadtól veszi eredetét, s izletes húsa, szalonnája, zsirja, hája, és szaporasága miatt majd az egész földgömbön elterjedt. A hím *kan*, a nőstény *koca*, *eme*, *emse*, a herélt *ártány* nevet visel, a kölykök *malacoknak*, ha nagyobbak *süldőknek* nevezetnek. Termete, és erkölce az eredetétől nem sokban tér el, feje csúcsosabb, dereka hosszabb, agyara gyöngébb, és rövidebb, s az emsénél és ártánynál a szájából ki nem nyúló, sörtéje gyérebb; színe fölötté változó, többnyire szennyesbarna, vörhenyes, fehér fekete, vagy tarka. Durva, buta, ocsmány, torokos, lomha, aluszékony teremtmény, az állat-, és növény országból mindent, mit elévetnek, föl fal, még saját malacait sem kiméli. Rőfögése ismeretes, ha baj éri erősen ordít, mire társai is összeröffenek. Nagyon termékeny, évenként kétszer görög, és malacoz, az emse 16—17 hétig hasas, s egyszerre 4—12 malacot vet, melyek hat hétig szopnak, s egy éves korukban már rühetnek; hogy hamarabb meghizzanak, és izletesebb húst adjanak kiheréltetnek, mi őszszel, vagy tavasszal legcélszerűbben történik, midőn sem a hideg, sem a meleg nem teheti a mütételt veszélyessé. A sörtést makkal, kukoricával, burgonyával, tökkel, gabna, árpa és zab liszttel, korpával, és moslékkal hizlalják. A két, három éves legjobb a hizóba, de az egy évű süldő gyöngé hús, és linom sódara végett igen kedves. Jó tartás mellett nagyon meghízik, mindazáltal az 5—7 mázsás bizott disznó nem a mindennapi események közé tartozik. Az emberiségre nézve a leghasznosabb állatok egyike, húsa frisen, besózva, és füstölve mindig izletes, a szalonna, sódar, és kolbász főleg magyar étkeink között nem utolsó szerepet játszik, a malachús pedig valódi csemege. A zsidóknak és Mohammed követőinek a disznóhús evést vallási lörvényeik tilalmazzák.

A disznó szelidítés által nagyon elfajzott, s jelenleg több fajtái találtaknak termetre, és színre egymástól különbözők. Honunkban a következő megkülönböztetett fajták tenyészenek.

a) *A szalontat fajta*. Nagy termelű, hosszú dereku konya fülekkel, magas szárrakkal, sima vörhenyes, vagy szőke sörtével.

b) *A bakonyi fajta*. Kisebb, s alacsonyabb termelű, rövid dereku, sima sörtéjű, nagy konya fülű, s különböző színű.

c) *A közönséges vörös fajta*. Rövid karsu testű, száraz, vékony lábú, és fejű, fölálló fülekkel, s többnyire vörös sörtével, és szőrrel, e fajta nálunk legközönségesebb.

d) *A mangalica fajta*. Dereka hosszú, feje kicsiny, rövid orral, apró fülekkel, vékony rövid lábakkal, fekete, vagy fehér bodor szőrrel és sörtével.

e) *A chinai disznó*. Vastag fejű, rövid gömbölyű testű, olly rövid lábakkal, hogy potroha majd a földet éri. Honunkban e fajtát is tenyésztik.

Különös tünemény az ugy nevezett *csikókörmű*, vagy *egymancsu disznó*, melyeknek körmei összenóvén egy mancsot képeznek. Ezt már *Plinius* is említi, *Grosstinger* a Duna mentében több illy disznót látott, *Földi* honunkban közönségesnek mondja, de ezt *Pethe* kétségbe vonja; *Petényi* Hont, *Zólyom* és *Pest* megyében látott néhányat, tudtommal egy vidéken a habonásnép az egy mancsu disznókat, mint tisztátalan állatokat, mind megölte.

2. Az álarcos Disznó.

Sus larvatus.

Szerecsen Disznó Fd. Das Larvenschwein.

Termete irtóztató, busa feje széles arcorrba végződik, szörnyű agyari fölfelé görbültek, pofáján két nagy szemölcs vagy on, mellynek alsó része idomra, és snre a fölsőtől annyira különbözik, hogy álarcnak tekinthető. Tarkóját, szegjét, és vállait hosszú barna szőr fűdi, többi része pala szürke apró gyér szőrrel mezelve **106 ábra.**

Délafrókában és Madakaskarban honos, életmódja mindedig ismeretlen.

3. A babirusza Disznó Fd.

Sus babirusa.

Szarvas Disznó Fd. Der Hirscheber.

A többieknel magasabb, és karcsubb száru, fölfelé irányult vékony hosszú agyarakkal; feje kicsiny, arcorra hegyes, fülei rövidek, vastag hengerded teste gyér szőrrel mezelt, színe szennyesbarna, torka és hasa vörhenyes. Hossza 3 lábnyi.

Az indiai szigeteken a mocsáros erdőkben lakik, s mint a mi disznónk mindenaél él, husát izletesnek mondják.

IV. Orrszarvú vd. Rhinoceros Linn.

Az orrszarvu otromba nagy állat, feje vastag, orrán egy vagy két kemény, tömött szaruféle állományu, s a bőrrrel, és nem a csonttal egyesült tülköt visel, melly neki hatalmas fegyverül szolgál; fölső ajka nyúlt, s a lombok leszedésére alkalmas, fülei fölálló, apró szemei úgy helyezvék, hogy csak az előtte egyenes vonalban föltűnő tárgyakat láthatja, mindenik lábán három uja vagy on. Testét olly vastag bőr fűdi, melyet sem kés, sem gerely át nem jár, sőt azt mondják, hogy a korosabbat csak vasgolyóval löhetni, mert az ólom golyók a bőrről ellapulnak.

1. Az indiai Orrszarvu. Vd.

Rhinoceros indicus.

Tülkör. Egyszarvu szarvorru Fd. Das ostindische Nashorn.

Testét hamvas szürke majd egészen csupasz bőr fűdi, csak egy tülköt visel, melly két lábnyi hosszú; huszonnyolc zápfogán kívül mindenik állkapocsban két erős

metszőfoga van, s az alsók között, valamint a felsők mellett is, még két apró létezik, melyek az inyben rejlenek. Bőre nyaka körött vastag redőket képez, válláról előlábáig, ugy szinte hátától utólábáig egy nagy redő terjed, melly alatt bőre gyöngye, piros színű. Hossza 12 magassága 7 farka 2 lábnyi **103 ábra**.

Hona India, főleg Bengalia, Siam, és Cochinchina, hol a mocsáros erdőkben tartozkodik, s a posványban mint a disznó örömet hentereg, eledele mindenféle növény különösen fa gallyak, lombok és levelek, melyeket hosszabbra nyult felső ajkával szedeget. Lomha, buta, szelidíthetlen vad természetű állat, ha fölingerlik dühös, s minthogy túlkével ellenét könnyen átdöfheti, vagy testét fölhaslíthatja, igen veszedelmes, azért a kaplan is inkább a fill támadja meg, mint a túlkört. Húsát megeszik bóréből korbácsot, sétatatot, vértet, paizst készítenek. A *jávai túlkör* tőle csak hoprosos bőre által különbözik.

2. Az afrikai Orrszarvu v.d.

Rhinoceros africanus.

Kétszarvu Szarvorru Fd. Das afrikanische Nashorn.

Orrán két túlköt visel, melyek közül az elő 14 az utó 6 hüvelknyi, bőre majd egészen redőtlen, metszőfoga nincs, de zápfogai majdnem az egész állkapocs hosszát elfoglalják. Az előbbinél valamivel kisebb; színe sötétbarna.

Délafrikában a sűrű erdők mocsáros részein tanyász, fagallyakkal, és lombokkal él. Húsát, főleg ha fiatal, a disznóhushoz hasonlítják; bőrét mint az előbbiét használják.

V. Tapor. Tapirus Linn.

A tapor arcorra felső ajkával együtt könnyen mozgatható kisedet ormányba végződik; mindenik állkapocsban hat metsző-, és két szemfoga vagon, zápfoga fölül hét, alul hat az előbbiektől üres tér által elválasztva; előlábain négy, utóin három mancsos körmöt bir. Legismeretesebb faja

Az amerikai Tapor.

Tapirus americanus.

Damasz tapir Fd. Der amerikanische Tapir.

Feje hosszú, arcorra féllábnyi ormányt képez, mellyel eledelét szájába viszi, nyaka széles fölül sörénnyel fődve, háta horpadt, testét igen vastag, s majd egészen kopasz bőr takarja, mellynek talajsíne vörhenyes sötétbarna, poszája, és túlhegye fehér. Hossza 5–6 lábnyi **107 ábra**.

Hazája Amerika heves vidéke, hol a nagy erdőkben tenyész, növénynyel táplálkozik, a vízben örömet tartozkodik, úszni ügyesen tud. Némely tájakon megszelídítve a házaknál tartják, hol mindent megeszik, husát a marhahusoz hasonlítják, bőrét földolgozzák.

A *maláji tapor* (Tapirus malajanus) nagyobb, s olly külsejű, mintha hátát fehér lepedővel takarták volna be.

A főlebb említett ős elefánton kívül e családhoz tartoznak még számos állatok, mellyek egészen kivesztek, s a különféle rétegekben csak csontjaik találatnak. Illyenek: a *küpfog* (Mastodon) melly mind természetére, mind nagyságára az elefánthoz szított. A *fegylenősd* (Anoplotherium) három fajjal; a *hajdanóc* (Paleotherium) mellyből már tizenkét faj ismeretes, a *tarajfog* (Loyhiodon) szinte tizenkét fajjal.

C) A Merőkörműek családja

Solidungula

Csak egy nemet foglal magában, mellynek mindenik lábán egy széles mancsesal borított úja vagyon.

VI. Ló Fd. *Equus* Linn.

A ló-nemet egyszerű mancs jellemzi, mindenik állkapocsban hat gödrös koronájú metszőfoga, s mindenütt ugyanannyi zápfoga vagyon; a him; mén, vagy csődör többnyire fölül, sőt néha alul is két kis szemfoggal bir, mellyek a nősténynél, vagy kancánál rendesen hibáznak. Ezen szemfogak, és az első zápfog közt ür vagyon, hova a zabola tétetik, mellynek segedelmével sükerült egyedül e szilaj állat megszelídíthetése.

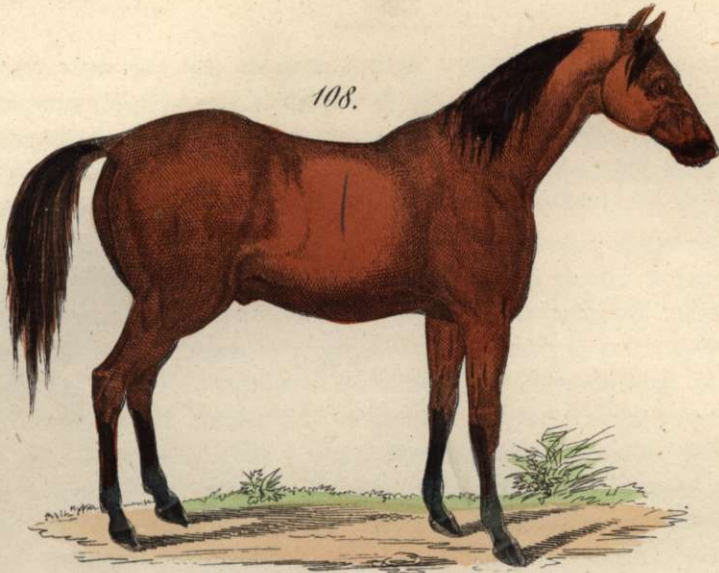
I. A közönséges Ló Fd.

Equus caballus.

Gazdasági ló Pth. Das gemeine Pferd.

Kitünő termete, rövid fölálló fülei, lengő sörénye, szép hosszú szórú farka által különbözik nemének többi fajaitól. **IOS. ábra.**

Ugy látszik hogy vad állapotban többé nem létezik, s a mellyek Tatarhon, és Délamerika pusztáin vadon tenyésznek a szelid lovak elvadult ivadékainak tekinthetők. Ezek erős hátor ménnek vezérlése alatt a dús legelőkön ménesenként legelésznek, egymás között békében élnek. veszély idején. a gyöngébbeket körbe véve, meglátamadók

ellen erősen védik magukat. Azonban számuk naponként fogy, mert a lakosok részint árkanynyal (Wurfriemen) bőrből készült 30—40 lábnyi kötéllel fogják használatra; részint gerelylyel, vagy lándzsával szúrják le húsa, és bőre végett. A vad, vagy is elvadult ló alacsony kis termetű, bozontos szőrű, széles vastag fejű, hosszú hegyes fülü, rövid göndör sörényű, többnyire egér-szürke színű.

A szelid ló szép termete, bátorsága, ereje, gyorsasága, és tanulékonyága miatt legnemesebb állatnak méltán tartatik. Sokféle haszna végett, a legrégebb időkől megszelidítve majd az egész földgömbön elterjedt, s az embernek vadászaton, hadban, és utazáshoz, a földmivelés, műipar, és kereskedés fárasztó munkái között hűséges bajtársa. Természeti sajátságai a szelidítés által szembetűnőleg tökéletesbültek, mert az ember célszerű bánásmóddal az otromba testet csodaszép termetté idomította, s a szilaj teremtményt szelid, engedelmes házi állattá képezte. Azonban tartása nem kevés gonddal jár, nálunk közönséges eledele fü, lóher, szecska, zab, széna, mellyhez néha burgonya, és répa, s minden második hétben egy marok só adatik. Különösen szelid bánásmódot kíván, szép szóval mindenre vehető, ellenben durvaság, és verés által makrancossá, és csökönőssé válik. Hogy egészsége meg ne romoljék abraka, rendszeren kijárjon, erején fölül ne csigáztassék, óla jó tágas, világos, és liszta legyen, testét vakaróval, és kefével gyakorta tisztogassák, mosogassák, és fűrészsék.

Mint hogy a tenyésző lónak jó és rossz sajátságai utódaira is átszármaznak, a tenyésztésre szánt egyének megválasztása különös figyelmet igényel. A kanca jó nagy és erős testalkatu, a csődör tüzes, szép és arányos termetű legyen, mert a csikó a kanca nagyságát, s a mén termetét örökli. A kancát négy, a csődört öt éves koráig közösülésre bocsátani nem szabad. A kanca tavasszal sárlík, s rendszeren ekkor szokás hágatni, egy mén évenként harminc kancát is sárlíthat, de husznál többet nem tanácsos alá ereszteni; a kanca 11 hónapig s gyakran még ezen fölül 10 napig vemhes. A vemhe, vagy csikó, melly 4—6 hónapig emik, mindenik állkapocsban alul fölül három zápfoggal jó világra, és így születésekor már 12 zápfoggal bir; tizennégy nap mulva alul, fölül két középső metszőfoga mutatkozik; hat vagy nyolc héttel később mindenik részen még egy, nyolc hónap mulva ismét egy jelenik meg, s ekkor a csikónak 12 metszőfoga, vagyon, mellyek *csikófogoknak* neveztetnek. Azonban harmadfél éves korában a két középső, negyedfélkor a következő, s ötödfélkor az utolsó csikófogok kihullván, azok helyett nagyobb, és erősebb lófogak nőnek, zápfogai szinte azon időben változnak. A szemfogak megjelenése bizonytalanabb, mert néha a harmadik és negyedik, máskor csak az ötödik évben jönnek elő, mikor a ménnek összesen 40 a kancának 36 foga vagyon.

A lófogak koronája fekete gödrökkel hornyolt, mellyek a ló éveit mutatják; mert valamint öt éves koráig életkorát a csikófogok változása jelenti, ugy azt később a lófogok koronájának gödreiből határozhatni meg. Azonban idővel ezek is annyira elkopnak, hogy a vén ló életkorát pontosan kiszámítani lehetetlen. A ló husz évig használható, de jó bánásmód mellett harminc, sőt negyvenig is él. Különös sajátságai közé tartozik: hogy sötétben lát, rövid ideig s többnyire állva alszik, indulatit nyerítéssel

jelenti, hevében topog, haragjában rüg és harap. Természetes járása háromféle: ügetés, (Schritt) poroszkálás, (Trabb) és vágatás. (Galopp.)

A lovak tenyésztés által nagyon elváltoztak, s jelenleg majd minden tartományban többféle fajtát különböztethetni meg, mi csak az érdekesebbeket említjük:

a) *Az arab fajta.* Középszerű nagyságu, büszke tekintetű, szép karcusú termetű, feje különösen csinos alaku lapos homlokkal hegyes fülekkel, tüzes kiálló nagy szemekkel, többnyire egyenes orral. Nyaka sugár, marjánál kissé behorpadt, marja gömbölyded, dereka egyenes, fara gömbölyű, ágyékai erősek, finom szőrű farkát ívelten hordja; combjait erős, rugalmas izmok környezik, szárai vékonyak, karcusuk sötétszínű kemény mancsokkal. Testét selyemféle fényes apró szőr borítja, színe leginkább fehér vagy szürke. Gazdájához különös hajlandósággal ragaszkodik, s vele többnyire egy sátorban tartozkodik; kevéssel beéri, sokat kiáll, mozdulata könnyű, menése gyors, nem poroszkál hanem ügetve, vagy vágatva halad. Az arabok nemzetségi könyveket visznek lovaikról, s vannak kik hitelesen bebizonyítják, hogy az övéik Mahommed lovainak ivadécai. Libanon, Hóreb és Palmira vidékén legszebb arab lovak tenyésznek.

b) *A perzsa fajta.* Csinos termetű, egyenes száraz fejú, többnyire hajlott orru; nyaka hosszú, vékony, szügye keskeny, fara hegyes, mellyből farka magasan nőtt ki, manesa hosszú és kemény. Az arabhoz minden sajátágaira nézve igen közel áll; színe leginkább fehér. Igen tanulékony, élénk, bátor, kitartó.

c) *A spanyol fajta.* Középszerű nagyságu, hosszukás testű, kissé nagyfejű; nyaka széles, erős, de szabályszerű; szügye széles, fara kevéssé gömbölyű, combjai erősek, előszárai hosszabbak, mint a többi fajtánál, mancsai keskenyek. Az arab, és berber lovaktól származik, s jelenleg Andaluziában igen szépen tenyész.

d) *Az angol fajta.* Az arabnál nagyobb, termete arányos, feje sovány kicsiny, fülei aprók, nyaka nyulánk, marja magas, és sovány, vállai szárazak, háta egyenes, farka farához magasan kapcsolódik, előszárai hosszabbak mint az utók. Az angol lovak futni gyorsan, ugrani könnyen, és hatalmasan tudnak, s a lóversenyeken többnyire győznek. Egy *Eclipse* nevű egy másod perc alatt 58 lábnyi tért átfutott.

e) *A magyar fajta.* Az angolnál kisebb hosszukás testű, arányos sovány fejú, élénk tüzes szemekkel, apró fülekkel; nyaka sugár, szügye széles, dereka egyenes, fara gömbölyű, mellyhez farka magasan kapcsolódik; combjai hajlékonyak, nyulánk szikár, de erős lábakkal, kissé széles mancsokkal. A futásban gyors, a munkában tartós fajta, melly célszerű párosítás, és nagyobb gondviselés által annyira nemesíthető, hogy mellette a külföldi fajtákat nélkülözhetendjük.

f) *Az erdélyi fajta.* A spanyoltól származik, középszerű termetű, szép keskeny fejú, hegyes száju egyenes orru; nyaka hosszú, marja kiálló, szügye széles, teste erős, fara hosszú, s gömbölyű, előszárai hosszúak, azért mintegy maga alá játszó föllengős mozdulatu.

A ló rendes magassága előlábainak mancsától marjának csucsáig 15—16 marok (minden marokra 4 hüvelyket számlálván) azonban már 22 markos ló is találtatott; ellenben a korzikaiak annyira eltörpültek, hogy csak valamivel nagyobbak a juhoknál. A lovak között is akadnak természetöli eltérések: találkoztak már egészen *csupasz*

bőrüek, mások göndör szőrrel valának mezelve; egynek 12 rőnyi farka volt, míg egy másiknak sörénye majd a földig lengett. A ló házi állataink között legtöbb és legveszélyesebb nyavalyáknak vagyon kitéve, melyek közül leginkább a sokféle lob, a vértályog, takony, keh, rüh, és bőrfene említendő, azon kívül a bellények, bögölyök és tetvek is sajnargatják.

2. A szamár Ló.

Equus Asinus.

Szamár Fd. Der Esel.

Szürke, háta hosszant fekete sávval, mely marján fölül két vállán lenyulván keresztlet képez, fülei nagyok, farka vége bojtos. Rendesen 8—18 markos **107 ábra**.

A szamár vad, és szelíd állapotban található. A *vad*, mely a régieknél *Onager* a keletieknél *Kulan* név alatt ismeretes Ázsiában Perzsia, és Tatárhon sivatagjain, s az Aral tó környékén erős csődörök vezetése mellett ménesenként legelész, de a hidegebb tájakat kerüli. Szőre sima, színe ezüst szürke, nyaka nyulánk, a szelídnél szebb, nagyobb, és gyorsabb, a lónál tartósabb, azért keleten megszelídítve paripául használják, husát igen finomnak tartják.

A *szelíd* kemény bánásmód mellett törzsök apjától egészen elütött, s annyira elsatnyult, hogy az eredeti virgonc, és élénk mozdulatokat, csak a csikóknál vehetni még némileg észre. Ha a vad szamárral lehetne párosítani, nemesebb ivadék származandának. A hideg és nedves tájakat nem igen kedveli, legszebbek vannak Egyiptomban, Olasz- és Spanyolországban; némely vidékeken honunkban is bőven található. Türelme s vigyázékonyasága igen nagy, lépése mindenkor biztos, egyszerű, és olcsó tápláléka mellett hasznos szolgálatokat tesz, kellemetlen ordítása ismeretes. A kanca tavaszutóban, vagy nyárelőben sárlík, s 11 hónapig vemhes, csikaja öt hónapig szopik, négy évig nő, s élte mintegy harmincra terjed. Tejét nagyon táplálónak mondják, s az aszkárosoknak különösen ajánlják; bőrét dobra vonják, vagy pergamenné készlik.

Ha a szamár lóval közösül, korcsot nemz, mely *összérnek* nevezetük, ez két féle *lösszér*, és *szamárösszér*, s a tenyészésre mind a kettő képtelen.

A *lösszér* (Mulus, Das Maulthier) lókancától, és szamárméntől ered, s Europa melegebb tartományiban honos, termete anyjához hasonló, de feje, füle, farka és hangja egészen apjára ütött.

A *szamárösszér* (Hinnus, Der Maulesel, nem öszvérszamár) szamár kancától, és lócsődörtől származik, s honunkban némely vidékeken nem ritka, termete, füleit kivéve, inkább a szamárhoz, mint a lóhoz hasonlít.

3. A zebra Ló.

Equus Zebra.

Zebra Fd. Zobor Sd. (Sd—Sándor-István) Das Zebra.

A lónál kisebb, fülei nagyok, sörénye rövid, farka hosszú fekete bojtha végződik; talajszíne fehères sötétbarna sávokkal szabályosan csíkolva, combját, és szá-

rail hasonló sujtás diszti, hasa világos szürke, e szinezet mind a két ivarnál egyenlő **110 ábra.**

A zobar az emlősök legszebbike egyedül a heves földöv alatt tenyész, Délafrikában a jóreményfokától Abissiniáig terjed, hol mint a ló ménesenként legel. Igen gyors, vad, és szelidéttellen, azonban a mint az újabb kísérletek mutatják folytonos bajlódás által több nemzedékeken keresztül megszelidítve azon vidékek számára igen hasznos házi állattá válandának. Húsát megeszik, bőrét különféle takarókká használják.

4. A csiklya Ló.

Equus quagga.

Kuagga Vd. Das Quagga.

Az előbbihez hasonló, de valamivel nagyobb, fülei rövidebbek; talajszine fölül gesztenyepéj, alul sárgás fehér, mancsai feketék; fejét, nyakát, és vállait fekete sávok ékltik, többi része egészen sujtástalan. Mind a két ivar egyenlő szinezettel bir, csak hogy a ménélénkebb szinü **111. ábra.**

Délafrikában ménesenként éldegél, a zobornál könnyebben szelidül, s nyereg alá igen alkalmas; *kuagga* nevét az ugatáshoz hasonló kiáltásától vette; a Hottentoták husáért leginkább keresik.

NYOLCADIK.

A Kérődzők rende.

E rend állatai kérődzőknek mondatnak, mert a lenyelt eledelt gyomruk alkotásánál fogva másodszeri megrágás végett visszakerik, vagyis visszaidézik szájukba, s e végre négyes gyomorral birnak. Első, és legnagyobb gyomor a *bendő* (Rumen, der Pansen) mely az eledelt egyszeri csekély rágás után egyenesen a szájból fogadja, és meglágyítja. Második a *dömböc* (Reticulum, sejtes vagy recés gyomor, darázs-fészek, die Haube, Mütze) mely csak toidaléka a bendőnek, s annál sokkal kisebb, beloldalát sokszögü sejteket képző redők hortítják; a szájból a víz, vagy más folyadék ebbe jó, s a bendőben megpuhult eledel itten kis gombócokká idomulván másodszeri megrágás végett a nyelcsón a szájba föltolul. A harmadik *pacal* (Omasus, szátrétü, leveles gyomor, das Buch, der Psalter, Blättermagen) nevü gyomor legkisebb, és legkülönösebb szerkezetü, mert belrésze a könyv leveleihez hasonló hosszszas lemezekkel rakott; az ismét megrágott eledel a harmadik gyomorba nyomulván